

УДК 821.161.2“188”–31.09І.Франко:81’373’373.72

МОВНІ ПРОФІЛІ “БОРИСЛАВСЬКИХ СТУДІЙ” (Виробнича лексика у Франковому ідіолекті)

Іван Ціхоцький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Простежено вплив натуралістичної доктрини на мову художнього твору в контексті входження в українську літературу нового типу героя – бориславського робітника. На основі семантичного і соціологічного принципів здійснено оновлену класифікацію виробничої лексики у мові Франкової прози.

Ключові слова: персонаж, виробнича лексика, професіоналізм.

Уявлення пересічного читача про твори на виробничу тематику містять упереджену оцінку, думку про “нехудожність” таких творів, послаблення у них естетичної функції мови, насиченість термінологічною лексикою, зрештою, уявлення про бідний і безбарвний емоційний світ персонажів, що в цілому має означати “вбогість” художніх засобів зображення [6, с.29]. В обробці бориславської теми в Івана Франка – першого майстра виробничого пейзажу в українській літературі – іноді й справді відчувається опір матеріалу: соціальна позиція майстра і новизна зображуваного вели до тимчасового надуживання літературним фактажем. Проте звичайним безстороннім статистом Франко не став: “новість, непривичні форми і дивовижні випадковості” бориславської роботи, як і “веселе, часто гуляще і розпусне” життя ріпників [8, т.26, с.187–188] вадили “сухий” та позитивній інтерпретації теми.

Починаючи роботу над “бориславською сагою”, двадцятилітній Франко, мабуть, так до кінця і не усвідомлював, у що мав би вилитись його експеримент. Ані сформованої концепції жанру, ані творчих зразків для наслідування у молодого автора тоді ще не було. На постійні вагання між можливістю артистичної інтерпретації матеріалу та потребою об’єктивного соціологічного спостереження прозора вказує хоча б наголовок до трьох перших “епізодів із життя ріпників” [8, т.14, с.276], вміщених у першій тематичній збірці циклу – “картини з життя підгірського народу”.

У зображенні виробничого пейзажу не мали досвіду ні фольклор, ні література. Франкові доводилося самому “шліфувати” і селектувати матеріал, який щедро подавала “Галицька Каліфорнія”. Розширення нафтових промислів, збільшення кількості людей, залучених до праці (за підрахунками письменника станом на початок 80-х років у Бориславі працювало понад 10 тис. ріпників), невпинно вело до формування осібної “класи робітницької” зі своїми традиціями та звичаями, зі сталим світоглядом та пролетарською етикою, врешті – зі своєю

цікавою мовою. Не диво тому, що мовна культура нового соціального осередку одразу потрапляє у поле зору дослідника, а невдовзі стає й обов'язковим атрибутом мовного стилю оповідань на бориславську тему: для об'єктивного змалювання нових суспільних відносин Франко традиційно використовує лексику, покликану цими відносинами до життя. Територіальний діалект при цьому слугує своєрідною оправою, а водночас – джерелом творення нового “професійного жаргону”.

Для творчості І. Франка в цілому характерне використання різних шарів професійної лексики та розмовних виразів із мовлення всіх соціальних верств для типізації мовних партій персонажів [7, с.25]. Виробничі тезауруси слугують водночас засобом творення виробничого пейзажу й оперують професійно-термінологічною лексикою, що об'єднує назви виробничих процесів, предметів, інструменту, професій, продуктів виробництва [1, с.60]. До прикладу, у ранньому оповіданні “Вугляр” (1875 – 76) – першому творі “галицької епопеї” з життя народу “в різних його верствах та професіях” [8, т.14, с.449] – Франко подає цікавий міні-словник вуглярів [вугляр [8, т.14, с.247] – “те саме”; вуглярство [8, т.14, с.247] – “вуглярське ремесло, випалювання деревного вугілля”; вугля [8, т.14, с.250] – “деревне вугілля”; камінний вугіль [8, т.14, с.252] – “кам'яне вугілля”; пила [8, т.14, с.250], молот [8, т.14, с.247] – “те саме, виробничий інструмент”; копаниця [8, т.14, с.251] – “викопане з коренем скривлене дерево, закривлений дрюк”; охаб'я [8, т.14, с.248], віверт [8, т.14, с.250] – “повалений вітрами ліс, матеріал для випалювання вугілля”; колоде [8, т.14, с.250] – “масивне дерево, колоди”; четиня [8, т.14, с.250] – “глиця, хвоя”; куна [8, т.14, с.250] – “зібране дерево, приготоване для випалу”; гасити [8, т.14, с.251], розмішувати [8, т.14, с.251], підпалювати [купу] [8, т.14, с.251], тліти [8, т.14, с.251] – “виробничі процеси, етапи випалювання деревного вугілля”]. В оповіданні “Слимак” (1881) представлено лексику з мовного репертуару столяра [начинне [8, т.15, с.226] – “столярний інструмент”; гібель [8, т.15, с.226] – “рубанок”; свердлик [8, т.15, с.226] – “свердло”; сокира [8, т.15, с.226], топір [8, т.15, с.226] – “сокира”, пила [8, т.15, с.226] – “те саме”, верстат [8, т.15, с.226], вісний столець [8, т.15, с.226] – “столярський верстат”; гіблівка [8, т.15, с.226] – “стружка”; футрина [8, т.15, с.223], листовка [8, т.15, с.226], кілок [8, т.15, с.226] – “столярні вироби”]. А в повісті “Борислав сміється” поряд з ріпницькою мовою використовується слова з мови мулярів [підойма [8, т.15, с.314], дрюк [8, т.15, с.257] – “важіль”; лігар [8, т.15, с.263] – “поперечка”; оскард [8, т.15, с.257] – “кирка”; рискаль [8, т.15, с.257] – “заступ”; рисунок [8, т.15, с.300] – “план будови”; міра [8, т.15, с.300] – “вимірювальне спорядження”; раст [8, т.15, с.256] – “перерва в роботі”; дерев'яна сука [8, т.15, с.256] – “дерев'яний гучник, яким подають знак початку чи кінця роботи”; вапнярка [8, т.15, с.257] – “яма на вапно”; угольний камінь [8, т.15, с.314] – “наріжний камінь”; підвалина [8, т.15, с.257] – “фундамент, підмурівок”; фронт [8, т.15, с.257] – “те саме, фасад”; майстер [8, т.15, с.256], муляр [8, т.15, с.264] – “те саме”; будовничий [8, т.15, с.256] – “архітектор”, копатільник [8, т.15, с.257] – “копач фундаментів”, челядник [8, т.15, с.314] – “помічник” та ін.].

Проте найбільше вабила Франка бориславська тема: їй письменник віддав 22 роки свого життя, написавши за цей час понад 30 художніх та публіцистичних праць. Бориславська робота – “діло чисто гірницьке, копальне, а то й чисто фабричне (при нафтарнях)” [8, т.26, с.187] – потребувала виробничо-професійної термінологізації, введення нових слів на позначення нових реалій. Рівень уживання виробничої лексики коливається в залежності від характеру освоєння матеріалу та жанрової специфіки конкретного твору. На голий “техніцизм” Франкові тексти, втім, не страждають: навіть у написаному репортажним стилем оповіданні “На роботі” докладний фактаж виробничого процесу компенсується зануренням у глибини підсвідомості героя. Виробнича лексика виконує тут, радше, функцію стилістичну:

“Ну, зав’язуй же тоту лину борше! А моцно, небоже, – бо як ся урву та впаду, то безголов’є твоє! ... Ну, чого ж ся смієш, – ти, тумане якийсь? Волів би-сь поспострити, ци млинок у порядку, ци добре дує? А дротяна ліхтарня де? Хіба гадаєш, що в мене котячі очі, що й без ліхтарні буду видіти у такій глибині?... Ну, тумане якийсь! Пощо корбу розкручуєш? Хіба не видиш, що я ще на березі стою. Дай же ми в кибель добре стати, – не квапся! Подай сюда дзюбак! А риль ось, – добре! Сокиру і долото тре буде в руки взяти! Ну, – тепер! А поволі розкручуй, – чуєш? поволі! А як задзвоню, то аби-сь витягав живо! [Хто знає, що з чоловіком може статися? Скоро що, зараз буду дзвонити! Чорт бери тоту лину!..] Ууу! Як я колишуся! Де, що, як зі мнов? Темно ми в очох, – цімбринє ями, чого воно крутиться довкола, – пощо так прудко догори летить?.. А там що нагорі? Ци корба зап’яла, ци що, що мя не спускають долину?.. Чому се ту вітер з ями віє, а наверху го не чути?.. Господи, – як темно, – як страшно! А де тото дно? Нічого ... нічого! Лиш птьма, – і сопух! А який сопух густий. Як тяжко дихати!.. І чому они не млинкують вітер сюда?..” [8, т.14, с.297].

Пробу схематичної класифікації виробничої лексики у прозовій мові І. Франка за семантичним принципом вперше здійснив Ф. Жилко. Проте ані професійного розмежування виробничих тезаурусів, ані широкого охоплення лексичного матеріалу у вченого не побачимо. Два десятки перелічених лексем є радше констатацією факту існування цього лексичного пласту, який, за словами дослідника, мав “величезне значення для розширення можливостей української літературної мови” [2, с.7]. За найскромнішими підрахунками, лише у художніх творах бориславського циклу І. Франко використав близько 200 слів та словосполучень з індивідуального тезаурусу робітника бориславських нафтових промислів – ріпника. Усі вони стосуються вузької професійної сфери: уніфікують та мовно увиразнюють звичний робочий цикл. Це слова на позначення:

1) знярядь праці, виробничого інструменту та його деталей, спецодягу: *кибель* [8, т.14, с.292], *цебер* [8, т.16, с.343], *цебер двоушиний* [8, т.14, с.309], *двоушник* [8, т.16, с.343] – “відро, пристосоване для витягування нафти із шахти”; *коновка* [8, т.14, с.392], *фаска* [8, т.14, с.322], *бочівка* [8, т.14, с.322], *бочка* [8, т.14, с.323] – “посудина для збору піднятої нафти”; *кіш* [8, т.15, с.317] – “плетений кошик для збору земного воску”; *тачка* [8, т.21, с.21] – “колісниця для транспортування піднятих копалин”; *коромисло* [8, т.14, с.393] – “пристосування

для носіння відер”; *дзюбак* [8, т.14, с.297], *оскарб* [8, т.14, с.301] – “кирка, сапа для обробки твердих геологічних порід, каменю”; *риль* [8, т.14, с.297], *рискаль* [8, т.14, с.301], *лопата* [8, т.21, с.225] – “лопата, заступ”; *мотика* [8, т.14, с.301] – “інструмент для вибирання [вирубування] земного воску”; *сокира* [8, т.14, с.297] – “те саме”; *долото* [8, т.14, с.297] – “те саме”; *ліхтарня* [8, т.14, с.297] – “гасова або нафтова лампа для роботи у шахті”; *дротянка* [8, т.14, с.298], *дротяна ліхтарня* [8, т.14, с.297] – “обплетена дротом лампа”; *линва, дротяна линва* [8, т.14, с.297], *линовка* [8, т.16, с.365] – “міцна мотузка на корбі”; *дріт* [8, т.21, с.53] – “металевий шнур до корбі”; *пробний шнур* [8, т.16, с.367] – “довга мотузка з каменем на кінці, призначена для з’ясування кількості нафти у ямі”; *кінський хвіст* [8, т.14, с.392] – “пристосування для збору нафти на поверхні води”; *платовці* [8, т.14, с.298], *платівки* [8, т.14, с.299] – “бруски, балки, дошки, якими обкладають яму”; *листовка* [8, т.21, с.226], *кілок* [8, т.21, с.226] – “матеріал для укріплення стінок ями”; *заткальниця* [8, т.16, с.361] – “дерев’яний щит для закриття шахти”; *цямринне [цямрина]* [8, т.14, с.392], *кіш* [8, т.14, с.312], *доцані стіни* [8, т.21, с.60] – “внутрішнє обплетення ями галуззям [“хворостом”], дошками для запобігання обвалу землі чи породи”; *млинок* [8, т.14, с.297] – “пристрій для закачування свіжого повітря до шахти, штольні”; *корба* [8, т.14, с.291] – “ручний механізм для опускання у шахту робітників та підйому здобутих копалин”; *рура* [8, т.15, с.399] – “труба для відведення продуктів згорання на нафтовій фабриці [нафтарні]”; *кітел* [8, т.15, с.399] – “котел на фабриці [нафтарні]”; *верстат* [8, т.18, с.314], *апарат* [8, т.18, с.314], *машина* [8, т.15, с.399] – “механічне устаткування нафтарні”; *мундур* [8, т.18, с.312] – “спецодяг фабричного працівника”;

2) матеріалу, сировини, геологічних порід та спеціальних назв: *кип’ячка* [8, т.14, с.295], *ропа* [8, т.21, с.10] – “неочищена нафта”; *нафта* [8, т.21, с.13] – “те саме”; *фузель* [8, т.18, с.308] – “рештки нафти, нафтовий осад”; *смавило* [8, т.14, с.395], *смар* [8, т.21, с.13], *мазь* [8, т.14, с.400] – “неочищена нафта господарського призначення”; *земний віск* [8, т.14, с.304], *леп* [8, т.21, с.11] – “земляний віск”; *сирівець* [8, т.18, с.309] – “неочищений земляний віск”; *парафіна* [8, т.15, с.399], *цезезина* [8, т.15, с.399] – “очищений хімічним способом земляний віск”; *груда* [8, т.14, с.419], *брила* [8, т.15, с.480] – “видобутий із шахти земляний віск”; *вітер* [8, т.14, с.292] – “кисень, свіже повітря, що подається у шахту”; *сопух* [8, т.14, с.293], *задуха* [8, т.14, с.293] – “отруйні нафтові випари у стовбурі шахти, земляні гази”; *вітріоль* [8, т.21, с.53] – “сіть сірчаної [сульфатної] кислоти, що застосовується для очищення земляного воску”; *квас* [8, т.21, с.53] – “кислота”; *опока* [8, т.21, с.64], *лупанець* [8, т.16, с.361] – “тверда легка гірська порода”; *ілувата опока* [8, т.21, с.64] – “м’яка гірська порода”; *грейдоване* [8, т.26, с.191] – “крем’яні брили, вапнякові пласти”; *глина* [8, т.21, с.66] – “те саме”; *камень* [8, т.21, с.61] – “тверда порода, каміння”; *матка* [8, т.14, с.401] – “місце найвищої концентрації покладів копалин – нафти чи воску”; *жила* [8, т.14, с.410] – “концентровані поклади копалин”; *жерело* [8, т.16, с.350] – “поклади копалин”;

3) приміщень, місця роботи: *яма* [8, т.14, с.292], *копальня* [8, т.15, с.333], *зломголова* [8, т.21, с.7], *шахта* [8, т.21, с.11], *нора* [8, т.16, с.361] – “шахта для

добування нафти та воску”; *дучка* [8, т.14, с.400] – “вузенька пробна шахта”; *закоп* [8, т.21, с.10] – “розвідковий шурф, пробна шахта”; *криниця* [8, т.18, с.309] – “стовбур шахти”; *берег* [8, т.14, с.296] – “край шахти”; *штольня* [8, т.14, с.302] – “бічне відгалуження основної шахти для копання воску”; *поверх [штольні]* [8, т.15, с.462] – “ярус розгалужень від основної ями”; *вежа* [8, т.18, с.308], *буда* [8, т.21, с.60] – “надбудова над шахтою”; *гурло (ями)* [8, т.21, с.24] – “найширша частина, початок шахти”; *магазин* [8, т.14, с.304] – “склад для зберігання нафтових копалин”; *гостиниця* [8, т.14, с.305], *барак* [8, т.21, с.8], *кошара* [8, т.21, с.19], *господа* [8, т.15, с.317], *шопа* [8, т.18, с.312] – “робітничий барак, місце гуртового проживання ріпників”; *цюпка* [8, т.15, с.500] – “кімнатка у винайм”; *лютрунок* [8, т.14, с.322], *дестилярня* [8, т.21, с.14] – “цех первинного обробітку неочищеної нафти”; *нафтарня* [8, т.15, с.304], *фабрика* [8, т.15, с.313] – “фабрика з переробки нафтопродуктів”; *робітня* [8, т.18, с.308], *павільйон* [8, т.18, с.308] – “спеціалізований цех нафтарні”; *боднарня* [8, т.18, с.309] – “прилегла до фабрики майстерня з виготовлення тари та іншого дрібного реманенту”; *хімічна комора* [8, т.15, с.399] – “хімічна лабораторія при нафтовій фабриці”; *канцелярія* [8, т.15, с.322] – “будинок адміністрації, керівництва”; *шахта* [8, т.15, с.479] – “робоча зміна”; *пів шахти* [8, т.15, с.462] – “півзміни”; *дньова шахта* [8, т.15, с.480] – “денна зміна”; *нічна шахта* [8, т.15, с.479] – “нічна зміна”; *Буриславка* [8, т.21, с.68], *нафтова робота* [8, т.15, с.378] – “ріпницька робота у Бориславі”;

4) виробничих професій, службових посад: *ріпник* [8, т.14, с.294] – “найманий робітник на бориславських нафтових промислах”; *ямар* [8, т.21, с.60] – “шаhtar, ріпник, що працює у ямі”; *корбовий* [8, т.14, с.305] – “ріпник при корбі, наверху ями”; *лип'яр* [8, т.15, с.317] – “ріпник, що видобуває леп [земляний віск]”; *либак* [8, т.14, с.392] – “збирач неякісної нафти (ропи) з поверхні води та боліт”; *капцан* [8, т.14, 303], *мазяр* [8, т.15, с.462] – “малооплачуваний працівник, бідар”; *магазинник* [8, т.14, с.305] – “працівник складу, складівник”; *механік* [8, т.14, с.322] – “інженер при нафтарні”; *директор* [8, т.15, с.404] – “керівник фабрики”; *таксатор* [8, т.14, с.327] – “оцінник товару”; *дозорець* [8, т.18, с.310], *надзорець* [8, т.15, с.322], *надзірець* [8, т.15, с.387], *контролер* [8, т.15, с.387], *вірник* [8, т.14, с.421] – “наглядач при шахті”; *наставник* [8, т.15, с.317] – “наглядач у робітницькому бараці”; *касієр* [8, т.21, с.19] – “касир, що проводить оплату праці”; *дньовий касієр* [8, т.15, с.480] – “касир денної зміни”; *принципал* [8, т.15, с.408], *властивець* [8, т.15, с.456] – “власник шахти”; *головач* [8, т.15, с.425], *туз* [8, т.15, с.425] – “дуже багатий власник, нафтовий магнат”; *гешефтсман* [8, т.15, с.405] – “підприємець, підприємливий чоловік”;

5) виробничих процесів, станів та абстрактних понять із ними пов'язаних: *штольною копати* [8, т.14, с.294] – “прокопувати бічний хід від основного стовбура шахти”; *платовці класти* [8, т.14, с.294], *в'язати* [8, т.14, с.298] – “укріплювати стіни стовбура шахти, штольні”; *цямрувати* [8, т.21, с.11], *коші городити* [8, т.14, с.312] – “укріплювати стіни цямринням [кошами]”; *корбов крутити* [14, с.292], *розкручувати корбу* [8, т.14, с.297] – “працювати на підйомнику при гирлі шахти”; *вітер млинкувати* [8, т.14, 292], *млином дути* [8,

т.14, с.297] – “подавати свіже повітря до стовбура ями млинком”; *дзюбати* [8, т.14, с.300], *цюкати* [8, т.21, с.66], *гепати* [8, т.21, с.64], *лупати глину* [8, т.21, с.66] – “працювати киркою [дзюбаком]”; *черпати (кип’ячку)* [8, т.21, с.7] – “вибирати нафту із ями”; *забивати яму* [8, т.21, с.7] – “закривати шахту через нерентабельність чи в очікуванні на її повторне наповнення”; *либати* [8, т.14, с.392] – “збирати нафту із поверхні води”; *коплити* [8, т.14, с.327], *копати (кип’ячку)* [8, т.14, с.308], *реперувати (яму)* [8, т.26, с.193], *рити* [8, т.14, с.312], *лізти в яму* [8, т.14, с.303] – “копати, прокопувати, видобувати нафту”; *звонити* [8, т.14, с.414] – “подавати сигнал із шахти на підйомник ріпнику при корбі”; *прасувати (віск)* [8, т.15, с.404] – “формувати, надавати зручної для транспортування форми”; *пакувати (віск)* [8, т.15, с.404] – “складати у тару”; *тягати* [8, т.14, с.292] – “носити”; *тіщити* [8, т.14, с.293] – “заробляти”; *майстрити* [8, т.14, с.294] – “майструвати”; *яма вичерпалась* [8, т.21, с.20] – “викінчення ресурсів нафти у ямі”; *земля потитьсья* [8, т.14, с.394], *слинтьсья* [8, т.21, с.10], *пріє* [8, т.21, с.64] – “виділяє на поверхню незначну кількість нафтового конденсату”; *земля дуднить* [8, т.14, с.299] – “видає специфічні звуки присутності нафти у її надрах”; *сопух б’є* [8, т.21, с.7] – “виділення нафтових випарів у глибині шахти”; *кип’ячка жбухне* [8, т.14, с.312], *вибухне* [8, т.21, с.18] – “вдарить ключем”; *наплине* [8, т.14, с.313], *підплине* [8, т.14, с.323], *підійде* [8, т.21, с.17] – “підійде після першого вичерпування”; *либання* [8, т.14, с.392] – “примітивне збирання неякісної нафти із верхніх шарів ґрунту на поверхні води та боліт”; *в’язанє* [8, т.14, с.298] – “укріплення стінок шахти, штольні”; *копанє* [8, т.16, с.351] – “копання”; *вибираннє воску* [8, т.14, с.303] – “видобування земляного воску”; *перевітрювання закопу* [8, т.14, с.322] – “подавання свіжого повітря у шахту”; *фабрикація* [8, т.18, с.315] – “виробництво”; *чищення* [8, т.18, с.309], *дестилляція* [8, т.15, с.334] – “первинне очищення нафти чи земляного воску”; *гайц* [8, т.18, с.309] – “вогнище”; *фасрант* [8, т.18, с.308], *калатання* [8, т.15, с.331], *дзвонення* [8, т.15, с.331] – “сигнал про початок чи закінчення роботи”;

б) адміністративно-виробничих та економічних понять: *виплата* [8, т.15, с.318] – “розрахунок за тижневу роботу”; *поденне* [8, т.18, с.316] – “щоденна грошова виплата, зарплатня”; *каса* [8, т.21, с.50] – “спільні фінанси цільового використання”; *шустка (шістка)* [8, т.15, с.311] – “10 крейцерів, основна міра розрахунку за виконану роботу”, *ринський* [8, т.15, с.312] – “австрійський гульден (10 “шусток”), популярна розрахункова монета”; *касієрне* [8, т.15, с.387] – “обов’язковий тижневий касово-податковий збір із ям та кошар”; *кара* [8, т.15, с.387] – “грошове стягнення (штраф) за несумлінну роботу”; *сотнар* [8, т.15, с.456] – “центнер, основна міра ваги воскової продукції”; *ладунок* [8, т.15, с.501] – “партія товару”; *заряд (фабрики)* [8, т.18, с.315] – “керівний, управлінський штат нафтарні”;

7) ріпницьких звичаїв і традицій: *полуйка* [8, т.21, с.9] – “винагорода ріпникам за нововідкрите нафтове джерело”; *glück auf* [8, т.14, с.411] – “традиційна гірницька етикетна формула, що промовляється перед спусканням у шахту (дослівно з німецької: “Хай щастить!”)”.

Більшість слів, що поповнили бориславський виробничо-професійний словник, запозичені з народної говіркової мови. Переважно нейтральні слова із народного мовлення зазнають первинної термінологізації, набуваючи дещо іншої поняттєвої співвіднесеності. Процес виникнення нових термінологічних значень у слів загальноновживаної лексики здійснювався через звуження або ж розширення семантики, метонімічного та метафоричного перенесення і відбувався як у межах однієї лексеми (*яма, гирло, берег, кошара, шопа*), так і через утворення нових номінативних сполучень (*вітер млинкувати, яму цямувати, коші городити, кип'ячку копати, віск прасувати* та ін.).

Народну спеціальну лексику часто визначають як “професійну”, наголошуючи на принципових відмінностях між професійними лексемами як одиницями лексики певного роду занять і термінами як одиницями термінології. Такі відмінності вбачають у внутрішньомовних характеристиках (неточності, образності) і в хронологічному протиставленні – “архаїчності” спеціальних слів. Традиційна кваліфікація донаукової спеціальної лексики як “професійної”, але не “термінологічної”, ділить історично успадковану лексику певного фаху на дві хронологічно протиставлені групи найменувань – давні (професійні) лексеми і сучасні (терміни). Але при тому функція і перших, і других однакова – позначати спеціальні предмети і поняття; кількість тих, хто вживає дані мовні одиниці у спеціальному (термінологічному) значенні, обмежена, а сфера побутування визначається тією ж виробничою діяльністю. Відтак, попри чітку грань між двома групами лексем, значна кількість номінацій – професійно-виробничих слів і термінів – виявляється семантично й формально близькою протягом усього періоду розвитку певної галузі та підмови, що її обслуговує [5, с.51–53]. Критерій “точності” також не є вирішальним: досить часто точними є позначення, що виникли у сфері традиційних ремесел, натомість деякі раціональні “терміновитвори” нової доби потребують розгорнутих тлумачень і коментарів [9, с.79].

Абсолютизувати процес утворення спеціальної термінології в Бориславі, втім, не слід: примітивні технічні прийоми нафтовидобування, що не надто різнилися від щоденної селянської праці, локальний характер самої роботи та її “місцева” специфіка не потребували нагального лінгвістичного унормування й “експлуатували” підручний мовний матеріал. Тут маємо справу радше із образною професійною фразеологією, що відбиває усталені методи праці, спеціальні форми порозуміння її безпосередніх учасників – тобто, суб’єктивне бачення своїх занять. У ранніх творах “бориславського” циклу І. Франко зумів “оконтурити” запаси народної професійної лексики та фразеології у період поступового їх заміщення уніфікованим мовним субстратом – в умовах фабрично-заводської промисловості та механізації виробництва старі ремесла і промисли відмирають, деформується й мова, що обслуговує традиційну кустарну методику [3, с.161–162]. Про неусталеність “бориславського” пласту лексики як власне термінологічного свідчать і розгалужені синонімічні гнізда слів: *яма – копальня – шахта – нора – закоп – дучка; кип'ячка – ропа – нафта – земний олій – петролій; земний (земляний) віск – леп; ріпник – нафтяр – ямар; гостиниця – кошара – барак – шопа; дистиллярня – лютрунок; надзірець – наглядач – контролер – вірник* та ін. Переважно українська за походженням лексика (іншомовні елементи становлять

лише незначний відсоток від загальної кількості слів) зберігає, окрім того, чіткі фонетичні та морфологічні особливості говірки (*цімбрине, копане, в'язане, вибиране, коплити, корбов крутити, тіщити, звонити, шустка, камень, дньова шахта* та ін.). Відтак навіть загальна необізнаність із “тонкощами” бориславських промислів при кількісному накопиченні виробничо-професійних слів не утруднює сприймання тексту:

“Угу, що то такого? Тілький час до Борислава ходжу, і ще ніколи до ями не лазив! Все лиш корбов крути, глину тягай або вітер у яму млинкуй! Та й що ми то за заплава, за таке діло! Вісім шісток денно! І жий же з того, або здихай, або що хоч роби, – жидюзі ані ду-ду!

А вно он Матій у ямі робить, у штольні ... Ну, правда, – каже, сонух там, задуха, таке ... Ба бабин синок! А кілько він бере! Півтора срібного на день! Не жаль, бігме, не жаль. А я ж то що таке? Хіба не хлопець? Що ми хибує? ... Вісім неділь до Борислава ходив, а в яму не лазив!

О, лиш дивіть, як тота корба погано крутиться. І скрипить біда, і ховзається то туди, то сюди. А кибель глини заким витягнеш зі споду на п'ятдесят сажень наверх, то аж ти очі з голови лізуть! Крути та й крути ...” [8, т.14, с.292].

Найбільшим характеристичним ефектом у мовленні ріпника наділені, звісно ж, виробничі “неологізми” – зразки своєрідного локального “бориславського” жаргону, обмеженого в своїм уживанні. На відміну від арго, виробничо-технічна мова не має соціальної замкненості: для вживання технічної термінології зовсім не потрібне встановлення того своєрідного тісного соціального контакту, якого вимагає розмова на арго. Арготичне слово в професійних мовах зароджується тільки тоді, коли порушується автоматизм роботи, виробничий ритм, динамічний стереотип [4, с.332–352]. А життя більших робітничьких гуртів – “веселе, часто гуляще і розпусне”, що манило “молодих сільських парубчаків швидким зарібком і містовими розкошами” – відкривало винятково сприятливі можливості для творення професійно-арготичної мовної культури. Обов'язки з пояснення та коментування таких слів І. Франко покладає, головню, на самих героїв:

“... Ми ввійшли в якусь ніби хату, ніби шопу величезну. Крізь діряві стіни тягло холодом. Земля сира, мокровата під ногами. На землі одно при другім тьма-тьменна людей. Не одного я видав давніше ци то при корбі або при млинку, ци то при вибиранню воску ци при магазині, ци де-небудь. Їх правдиві ріпники, що в яму лазять, не поважають ні крихти, дивляться на них зори і величають “капцанами” ...” [8, т.14, с.303].

Або в іншому текстовому епізоді:

“... В шинку, в котрім він [Герман] ночував, зійшлися одного вечора якісь чорні, страшні люди. Герман зразу боявся їх, але, почувши, що бесіднують між собою по-жидівськи, підійшов ближче і став слухати. Се були самі молоді, 18 – 20-літні парубки, котрі завтра вибиралися до Борислава “либати” кип'ячку. Герман довго слухав їх бесіди про те “либання”, але не знав, що воно таке. Він запитався одного з них, котрий відповів йому, випиваючи душком склянку пива:

– Ну, а що? Хіба ти не знаєш, що в Бориславі на всіх водах та багнах виступає чорна ропа, така, як нею хлопи вози смаруют. Ну, то береся кінський хвіст, згонитися ним поверх води, то тота ропа набираєся на волосінь, а з неї рукою зсуваєся до коновки. Тото називаєся “**л и б а т и**” ...” [8, т.14, с.392]

Франкове ж оповідання “Полуйка” – не що інше, як своєрідна “етимологічна” студія, списана з уст “старого ріпника” і підкріплена життєвою оповідкою-тлумаченням:

“Ага, що то я хотів оповісти вам? Про **п о л у й к у!** Тепер уже про неї мало хто й тямить, а тоді то було для ріпників так, як для дитини калач, що мама привезе з міста.

Бачите, був такий звичай, що в котрій ямі показалася кип’ячка, то перша бочка йшла на робітників, що працювали при ній. Вони могли або взяти її і продати, кому хотіли, або властитель мусив викупити її у них. Невеликі то були гроші, десять, пізніше п’ятнадцять ринських, ну, але для чотирьох людей, що робили при ямі, то був ладний крейцар. То вже як пішла чутка, що в тій а тій ямі докопуютья до кип’ячки, то йшов гамір по всіх кошарах ... Ну, а того вам не треба й казати, що то значило. То значило – пиятика така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися. То вже ріпники бігли на **п о л у й к у**, як свахи на весілля ...” [8, т.21, с.9].

Іноді до коментування професіоналізмів вдається й сам Франко:

“Герман Гольдкремер був один з перших спекулянтів, що злетіли на Борислав, мов хижі ворони на падло. Незадовго у нього були вже три ями з “**м а т к а м и**”, с. є. з головними нафтовими жилами. Герман став напруго багачем ...” [8, т.14, с.401]; або:

“... оба побратими йшли мовчки горі улицею. Сень пильно глядів по вікнах. Дійшли вже на середину Борислава, де доми були трохи огрядніші, помальовані то жовтою, то зеленою краскою, з заслонами на широких вікнах і з мосяжними клямками при дубових дверях, з ганочками або й без ганочків, а перед кількома були навіть малесенькі за штахетами огородці з нужденними цвітами. Тут жили бориславські “**г о л о в а ч і**” та “**т у з и**” – головні підприємці ...” [8, т.15, с.425].

Не оминає тлумачення таких слів автор і в наукових працях:

“... якраз в п’ятдесятих роках почалося в Бориславі на обширну стопу видобування “**к и п’ я ч к и**”, т. є. земного олію, дуже занечищеного, чорного барвою і при видобуванні з нори булькотячого нагромадженим газом, немов кип’ячого – відти й його назва ...” [8, т.26, с.188].

Таким чином, саме у бориславському циклі Франко прослідкував мовний процес творення нафтярської термінології на ґрунті народної мови, чим немало збагатив арсенал мовностилістичних засобів української літератури своєї доби.

1. Бойко Н.І. Структурно-семантичні особливості професійно-термінологічної лексики у мові художньої прози // Мовознавство. – 1984. – № 1.

2. Жилко Ф.Т. Мова Івана Франка. – К. – Львів, 1949.

3. Ларин Б.А. О народной фразеологии // Б.А. Ларин. История русского языка и общее языкознание. – М., 1977.

4. Лихачев Д.С. Арготические слова профессиональной речи // Развитие лексики и грамматики современного русского языка. – М., 1964. – С. 332 – 352.
5. Малевич Л.Д. Особливості української термінології донаукового періоду // Мовознавство. – 1999. – № 4 – 5.
6. Сагач Г.М. Емоційна лексика у виробничому романі // Культура слова. – 1977. – Вип. 12.
7. Франко З.Т. Засоби художньої експресії у мові творів Івана Франка // УМЛШ. – 1979. – № 12.
8. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1976–1986.
9. Шелов С.Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5.

**LINGUAL PROFILES OF THE “BORYSLAVIAN STUDIES”
(PROFESSIONAL LEXICON AT IVAN FRANKO’S IDIOLECT)**

Ivan TSIKHOTSKYY

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

The article is devoted to the influence of the naturalistic doctrine on the selection of characteristic means in an artistic text and also to the problem of entering of new type of a hero into Ukrainian literature. On the basis of Ivan Franko’s prose language (prison cycle) it was made the classification of slang, using the semantic and sociological construction factors.

Key words: personage, professional slang.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2004
Прийнята до друку 20.05.2004